

«ЯК Я ЖЕНЮ — СВОГО БРАТА — РЯТУВАВ У ЧК»

Маловідоме з життя поета Павла ТИЧИНИ

*"Критики брали мене,
чистили, м'яли,
на всі боки вибивали
метелочками з осоту, —
це тобі за роботу!
Щоб уперед не заганявся.*

11. 03.1962.

Так собі – щось про 20-ті та 30-ті рр. згадалось".

Павло Тичина.

Читачеві на перший погляд може ви'датися дивним, що саме у цьому журналі він зустрів матеріал про П.Тичину, поета із зовні «благополучною» долею та біографією, який мовчазно змирився з тим, що його ранні вірші, перші збірки потроху намагалися пустити в непам'ять, відсунувши в затінок.

Майже одностайно критики схиляються до думки, що злам у Тичині-поетові стався під час його перебування в Харкові (1923-1934 рр.). Період чималий — 12 років, проте слід також врахувати багато обставин, які передували йому. Насамперед, особистих. Ніжний, мрійливий, уразливий Павло Григорович завжди хотів бачити Україну сонячною, щасливою і боляче переживав, що «Стріляють серце, стріляють душу — нічого їм не жаль».

Сучасник творця «Сонячних кларнетів» М.Зеров перший розділ книжки «До джерел» (1926 р.) присвятив Павлові Тичині. Аналізуючи перші збірки поета «Сонячні кларнети» (1918), «Плуг» (1921), «Вітер з України» (1926), М.Зеров висловлює таку думку: «От путь, що її перейшов Тичина протягом семи літ від «Скорбної матері», з її поглядом враженого здивування перед людською гекатомбою, до послідовного виправдання революції... Повільна і тяжка ця путь була для поета: «горестно й трудно» давалося йому те, що інші, щасливіші і поверховніші, засвоювали в дві години. Зате на цій путі його поезія ні на хвилину не втратила свого громадсько-показового значення, весь час заступаючи думи і настрої досить численних кадрів української, селянської з походження, інтелігенції, що лиш поволі мирилася з логикою подій».

Але, на жаль, М.Зеров не проаналізував збірки Тичини «Замість сонетів і октав» (1920), бо на неї було накладено табу. Наклеївши на цю філософську книжку ярлик «контрреволюційної» та «антинародної», її на цілих сімдесят літ викреслили з української літератури через те, що її

пафос не відповідав тогочасним офіційним ідеологічним настановам. Справді:

*«Все можна виправити
високою метою —
та тільки не порожнечу душі».*

*«...Сіло собі край вікна,
засунуло пучечку в рота,
маму визирає.
А мати лежить посеред ulиці
з півфунтом хліба у руці...»*

*«Грати Скрябіна
тюремним наглядачам —
це ще не революція.
Орел, Тризубець, Серп і Молот...
І кожне виступає як своє.
Своє ж рушниця в нас убила.
Своє на дні душі лежить».*

*Хіба й собі поцілуватъ
пантофлю Папи?»*

Дуже часто ми, намагаючись зрозуміти глибше душевний стан поета, звертаємося до сторінок «Щоденникових записів». Скупий на емоції та слова, Павло Григорович записує у щоденнику в березні 1920 року: «Женя живий! Які очі вимучені в Жені... Що в них: жах, страждання чи ненависть до людськості? Не знаю». І вже наприкінці життя Тичина залишає запис: «Як я Женю — свого брата — рятував у 1923 році. У чернігівському ЧК т. Цікліс? Чи, може, Цепліс? Ні-ні, здається, що Цікліс. Та ще т. Новиков. Вони дуже здивовані були, що я знаю латвійську літературу».

В нашій уяві поставали різноманітні версії арешту Євгена Тичини, ми ще уважніше вчитувалися в листи Євгена Григоровича і Павла Григоровича, але нічим конкретним доповнити прочитане не могли.

І от працівники архівного підрозділу СБУ надали нам можливість ознайомитися з документами справи, яка стосується Євгена Григоровича Тичини. З цих матеріалів ми дізналися, що Євген Григорович — регент Новобасанської автокефальної церкви, був заарештований 11 квітня 1923 року і проходив по справі № 56 «Дело об организации банды с целью подрыва Советской власти». У звинуваченні читаємо: «Тычина Е.Г.... принимал участие в украинизации церкви (какова работа считается как политгруппировка)»¹.

Серед документів, вилучених у нього під час арешту, є довідка, що Євген Григорович був благовісником — організатором української Православної Церкви по поширенню Христового вчення українською мовою. Цікавим на сьогодні є лист до Церковної Ради церкви Святого Різдва від благовісника-організатора Всеукраїнської Православної Церкви м. Літки Євгена Тичини від 12 вересня 1922 року, в якому він пише:

«Запитайте Вашого священика, хто є зараз центром церковного управління — патріарх Всеросійський Тихон? — такого зараз нема: його скинуло Вище Московське Церковне Управління та «Жива Церква» (в Москві). Екзарх України митрополит Михайл Єрмаков? — він є агент скинутого і зараз сам шукає примирення з Українською Церквою (факт! бо на Київському Церк. «Совещанні» Єй. Пахомій був у складі Комісії по примиренню з Всеукраїнською Православною Церковною Радою), і його, екзарха Михайла, не визнає Московська Жива Церква, не реєструє і совлада.

Де ж Ваш центр церковного управління? Може Єй. Пахомій? Так той теж заплутався в українізації та боїться не за Х.Исуса, а за хліба куса.

Отже ж мертва одживши Церква на чолі з Пахоміями та Вашими священиками втратила ґрунт під ногами, шукає єднання та не знайде ні в Москві, ні в Києві.

Візьміть же в руки самі церковну справу, утворіть справжню Живу Христову Церкву.

Шукайте об'єднання з Всеукраїнською Православною Церковною Радою, бо прийшов час вибирати між Вашим Церковним Управлінням та Всеукраїнською Православною Церквою. Гадаю, третього не буде. Як В.Ц.У. передає всіх керівників церковному суду, так В.П.Ц. Рада предасть церковному суду тих, що й досі вкупі з осколками патріаршої влади гноблять вільну Українську Церкву.

Благовісник-організатор В.П.Ц.Ради Є.Тичина»².

Серед вилучених паперів знаходимо і два вірші Павла Тичини — «Розкривши Гомера» та «До кого говорить?». З першого — «Розкривши Гомера» досі була опублікована лише одна строфа (ПЗТ, т. 1, ст. 344):

*Що ж, зволікай женихів,
Україно, мов та Пенелопа.
Хай об'їдають тебе:
вже ж ти не вийдеш за всіх.
Будеш ти сонна,
заплакана ждати свого Одісея.
Сльози народа? — пусте!
тільки б вернувся мій цар.*

І стояла умовна дата [1917-1918]. Тепер знайдено і другу строфу. Ми можемо ознайомити з нею читачів:

*«Що ж, Росіє, немов Навзікая,
полощеш білизну!
Кажеш, ти хочеш робить?
Так я й повірив тобі.
Ні, ти спочатку рабинь одпусти,
одпусти їх на волю,
Царські звички забудь,
годі визискувать нас»³.*

Але постає питання: чи правильно проставлена дата під першою строфою? Враховуючи атмосферу, в якій перебував поет після виходу у світ збірки «Замість сонетів і октав», згадавши написане М.Зеровим у книжці «До джерел», зваживши політичну ситуацію в Україні у 20-ті роки і, зрештою, дату арешту Є.Г.Тичини — маємо підстави стверджувати, що вірш був написаний у 1921-1922 роках.

Остаточну дату нам допоможе встановити лист П.Тичини до М.Зерова від 26 листопада 1924 року: «Захопився я гекзаметром два роки тому, після Гомера та після «Германа і Доротеї». А вірш «Розкривши Гомера» — якраз спроба Тичини писати гекзаметром. Таким чином, найвірогідніше, вірш Павло Григорович писав у 1922 році. Саме у тому ж 1922 році (29 жовтня) М.Могилянський пише у листі до Н.Д.Романович-Ткаченко: «А проте мріяти мрію. Весну хочу бачити українську..., ой як хочу!» Ці слова переграють з віршем «Розкривши Гомера».

«До кого говорить?» — цим запитанням Тичина розпочинає вірш-монолог, де відверто пише про речі, які мало хто наважувався називати своїми іменами. І не дивно, що цей вірш містився в архівах близьких поету людей — М.Зерова, А.Павлюка, Л.Папарук — але не друкувався до 1990 року.

*До кого говорить?
Ромен Роллан далеко.
Горький мовчить.
Рабіндранате-голубе!
З далекої Бенгалії
Прилинь до мене на Вкраїну.
Я задихаюся, я гину!
Я покажу тобі такі речі
В однокласовій ворожнечі!
Я покажу тобі всю фальш, всю цвіль
Партійноборчих породіль!
А братні зуби! Дружній зиск!
Гнучка політика як віск!*

*Коли б були це генерали —
Ми б знали, що робить.
Ах, в тім то й річ, що це кати
Однокласовії.
Рабіндранате-голубе,
Та де ж той серп нам, молот і лани?
Рабіндранате-голубе,
Од достоевщини звільни!
До кого говорить?
Ромен Роллан далеко.
Горький мовчить⁴.*

У II-ій книжці 12-го тому повного академічного видання творів П.Тичини вірш датується 1925 роком. Але ж представлений варіант був вилучений у Є.Г.Тичини у квітні 1923 року. Якщо врахувати, що брати бачились досить рідко, а у «справі № 56» обидва вірші переписані однією рукою на однаковісінькому папері і одним олівцем (тобто одночасно), то є підстави думати, що і «До кого говорить?» був написаний у 1922 році. Можливо, до написання цього вірша Павла Григоровича підштовхнули тогочасні події, більше особистого характеру.

Семінарський товариш Тичини Василь Еллан-Блакитний час від часу приїздить з Харкова до Києва, зустрічається з Павлом Григоровичем, вони подовгу розмовляють про життя та літературу. І от «Щоденник» фіксує: «Всякий раз, як Василь приїздить до Києва, весь час мені говорить, щоб я до Харкова перебирався. Є на те великі причини. Особливо одна людина замахається на мене. Ах, Васильок, Васильочок...» І через півроку: «...Закис я в Києві. Ну та чорт його бери — і з тими, несвіжими силами буду робити, поки можна. Не вірю, щоб зо мною що-небудь зробили (втерто слово). Що зараз робить Василь?»

Знову виникають запитання, тим більше, що в часі ці записи збігаються з віршами «До кого говорить?» і «Розкривши Гомера».

Серед близьких до Тичини людей зустрічаємо ім'я Володимира Яковича П'янова — найближчого помічника Павла Григоровича. Дев'ятнадцять років він спілкувався з поетом, подорожував, працював у комісії по роботі з творчою молоддю. Знав Тичину різного — занепокоєного, стомленого масою громадських обов'язків, розсудливого, іноді — щасливого, частіше — сумного, обережного в словах, особливо, коли той поринав у спогади.

Володимир Якович пригадує, що Павло Григорович декілька разів, ніби між іншим, казав, що переїхав до Харкова, бо в Києві його переслідував Балицький і шантажував зв'язками з Центральною Радою. Можливо тому поет знищив майже всі фотографії та рукописи того часу. Але які ж могли бути в Тичини зв'язки з Центральною Радою? М.Грушев-

ський сам сприяв тому, щоб ще в 1912 році у Літературно-науковому віснику видрукували вірш молодого (21-річного) поета:

*Ви знаєте, як липа шелестить
У місячні весняні ночі?
Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.*

*Ви знаєте, як сплять старі гаї?
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій» — десь чують дідугани,
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!
(1911)*

В 1917 році Павло Тичина неодноразово віддає друкувати свої вірші до ЛНВ, який очолював М.Грушевський. У тому ж 1917 році починає виходити єдина тоді українська газета «Нова Рада» — орган Центральної Ради, де Павло Григорович друкує свої вірші «Гей, вдарте в струни кобзарі...», «Ой, що в Софійському заграли дзвони, затремтіли...», «Послав я в небо свою молитву...», «Не вірте, люди, снігу...», «І являвся мені господь...», «Пам'яті тридцяти», «Хто ж це так із тебе насміялись смів?»

*Хто ж це так із тебе насміялись смів?
Хто у твоє серце ніж загородив?
Виростали діти в хаті, як в гаю,
Без ясного сонця в рідному краю.
Накипіла злоба, сповнились серця —
Гей, курки спустили в матір і отця!
Хто ж це так із тебе насміялись смів?
Хто у твоє серце ніж загородив?
Засівали поле потом і слізьми.
Не родило жито — що хоч, те й візьми.
То ж сокири брали,
щоб в крові погріть,
І йшли брат на брата однімать, ділить...
Хто ж тобі зготовив цей кривавий час?
Хто ж так люто кинув на поталу нас?
І сказали людям: ми вас поведем!
Рушимо з ножами у наш край-едем.
І взялися кров'ю поле і гаї,*

*Бо рубались, бились ріднії, свої.
Хто ж тобі зготовив цей кривавий час?
Хто ж так люто кинув на поталу нас?
І сказали люде: годі нас дурить!
Будем ще й на волі у кайданах гнить:
Ждали ми героя, а став свинопас, —
Хто ж так люто кинув на поталу нас?
(1918)*

До редколегії «Нової Ради» входили С.Єфремов, А.Ніковський, П.Тичина. С.Єфремов дав таку оцінку поетові: «Тичину важко уложити в рамки одного якогось напрямку чи навіть школи. Він з тих, що самі творять школи...

Поет, мабуть, світового масштабу, Тичина формою глибоко національний, бо зумів у своїй творчості використати все багате попередніх поколінь надбання. Він наче випив увесь чар народної мови і вмів орудувати нею з великим смаком і майстерністю...

ДИВНИЙ МРІЙНИК З ОЧИМА ДИТИНИ І РОЗУМОМ ФІЛОСОФА».

А.Ніковський разом з Ю.Меженком були першими критиками Тичининої збірки «Сонячні кларнети» у 1919 році. У 1921 році відомий поет зібрався йти працювати до Всеукраїнської національної бібліотеки і рекомендацію йому підписують С.Єфремов та Ю.Меженко... І це тільки чисто зовнішній бік життя, оточення П.Тичини. А ще ж були вірші.

*Прийшли до мене в гості.
З мого ж таки села.
Я хочу їх вітати —
Не знаю, що сказати.*

*— Нужда! — вони говорять.
(А місто в прапорах...)
— Сама нужда та злидні, —
Й коли вже їм кінець?
Сини нас потішають:
Ось... воля і земля.
А що за тую волю
Та безкінечна кров...
Мовчать. В очах їх сльози.
Я веселю печаль.
На стінах тихо плачуть
Шевченко і Франко.
(1919 р.)*

Спинімося на цій межі — 1922-1923 років. Хочеться, щоб читач зумів увійти в стан м'якого, ніжного, доброго Тичини, який відчув на собі наростаючий прес принижень та страху від переслідувань і репресій ще задовго до 30-х років.

Ніщо не змогло винищити в серці Тичини його доброти та людяності. Павло Григорович завжди на прощання казав: «Закохуйтесь в людей!» Я також хочу повторити його слова і побажати читачам: закохуйтесь у тих, хто вас оточує, любіть своїх рідних і близьких, знайомих і незнайомих вам людей. І тоді через деякий час вони у відповідь вам так само щиро всміхнуться і зроблять добру справу. Таким чином вища сердечність породжуватиме і примножуватиме доброту людську. Злість, заздрість, сварки відступляться перед добрими серцями й шляхетними справами. І, дасть Бог, наша Україна почне своє відродження з духовного і морального оздоровлення нації.

Тетяна СОСНОВСЬКА,
провідний науковий працівник
літературно-меморіального музею-квартири П.Г.Тичини

ПРИМІТКИ

¹ Архів Управління Служби безпеки України у Чернігівській області. – Спр. 2290. – Т. 1. – Арк. 537.

² Там само. – Т. 6. – Арк. 88-89.

³ Там само. – Арк. 93.

⁴ Там само. – Арк. 92.